

Літаратура

1. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Няжковіч. – Мінск : Вышэйш. шк., 2011. – 637 с.
2. Іваноў, Я. Я. Афарызмы ў мове твораў Максіма Гарэцкага / Я. Я. Іваноў // Беларус. мова і літ. – 2008. – № 8. – С. 62–64.
3. Мацяш, Н. Выбраныя творы / Н. Мацяш. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 604 с.
4. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. У. Сцяцко. – Мінск : Вышэйш. шк., 1990. – 221 с.
5. Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў : у 12 т. – Т. 7 : Беларуская мова ; рэдкал. У. У. Андрэевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2017. – 496 с.
6. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : падручнік / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 284 с.

Назвы абутку ў сучаснай беларускай мове: семантычны аспект

Г. А. Савеня
БДПУ (Мінск)

Навук. праф. – М. С. Ржавуцкая, канд. філал. навук, дац.,
Н. П. Лобань, канд. філал. навук, дац.

Анотацыя. У артыкуле апісваюцца намінатыўныя адзінкі, што рэалізуюць семантыку “абутак” у межах лексіка-семантычнай групы. Праводзіцца сістэматызацыя лексічных адзінак з дэфініцыяй “абутак”, якія аб’яднаны агульнасцю тыповай семантыкі.

Ключавыя словы: лексема; тэматычнае поле; абутковая наменклатура; дэфініцыя.

Абутак як складнік паняцця “адзенне” з’яўляецца арганічнай часткай любога касцюма, што становіцца падставай да вылучэння лексіка-семантычнай групы “абутак”. Ён адлюстроўвае ўмовы жыцця, спецыфіку матэрыяльнай культуры народа. Значная частка абутковай наменклатуры з’яўляецца спрадвечна беларускай. Аднак слоўнікавы склад сучаснай беларускай літаратурнай мовы багаты ўласнабеларускімі найменнямі.

Базавай адзінкай мовы выступае слова, паколькі яно мае знешнюю і ўнутраную форму – план выражэння і план зместу. Комплекс марфем утварае знешнюю абалонку слова – лексему, а сукупнасць семантычных кампанентаў, або сем, складаюць лексічнае значэнне слова – семему.

Лексема *абутак* абазначае ‘выраб са скуры або з іншых матэрыялаў, прызначаны для нашэння на нагах’ [4]. Семантычнае поле “абутак” уключае ў свой склад толькі назоўнікі, якім уласціва намінатыўная функцыя. Таму ў даследаванні апісваюцца толькі намінатыўныя адзінкі, што рэалізуюць семантыку “абутак” у межах лексіка-семантычнай групы (ЛСГ).

Тэматычная група “абутак” складаецца з 34 лексічных адзінак, вылучаных з “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” [4]. У межах лексем са значэннем “абутак” было вызначана некалькі груп, якія аб’яднаны агульнасцю тыповай семантыкі. Кампанентны аналіз дазваляе вылучыць наступныя групы назваў паводле дэфініцыі: “абутак”, “від абутку”, “лапці”, “галёшы”, “валёнкі”, “туфлі”, “боты”, “чаравікі”, “шлёпанцы”. Звернем увагу на лексічную групу слоў, якая аб’ядноўваецца агульнай семай “абутак” і ўяўляе сабой складаную сістэму, дзе на аснове разнастайных прыкмет, семантычных і адрознівальных, могуць вылучацца дадатковыя падгрупы. У названай групе вызначальнымі з’яўляюцца семы, якія ўказваюць на матэрыял, што паслужыў сыравінай для вытворчасці, фізічныя якасці абутку, час выкарыстання. У некаторых найменнях адлюстравана, асабе якога полу прызначаны дадзены від абутку.

Паводле матэрыялу, які паслужыў сыравінай для вытворчасці абутку, можна вылучыць некалькі падгруп назваў абутку: 1) **назвы гумавага абутку:** *бахілы* – ‘самаробныя глыбокія гумаваыя галёшы на валёнкі’ (ТСБМ, т. 1, с. 350), *батфорты* – ‘боты з высокімі халявамі з раструбамі ўверсе’ (ТСБМ, т. 1, с. 349), *боты* – ‘абутак з высокімі халявамі (скураны, гумаваы і пад.)’ (ТСБМ, т. 1, с. 396), *галош* – ‘гумаваы абутак, які адзяваецца паверх другога абутку для засцярогі ад гразі, вады’ (ТСБМ, т. 2, с. 21), *гамашы, хадакі* – ‘боты, у якіх адрэзаны халявы; атопкі’ (ТСБМ, т. 5, с. 166), *чуні* – ‘пяньковыя, вярочныя і пад. лапці’ (ТСБМ, т. 5, с. 322); 2) **назвы скуранага абутку:** *боты, макасіны* – ‘мяккія скураныя чаравікі ў паўночнаамерыканскіх індзейцаў’ (ТСБМ, т. 3, с. 87), *пасталы* – ‘даўні мяккі сялянскі абутак з цэлага кавалка скуры, які носіцца з анучамі і прывязваецца да ног аборамаі. Абутак мясцовых сялян да 1913 года – раменныя пасталы’ (ТСБМ, т. 4, с. 87), *поршні* – ‘абутак з кавалка ялавай або свіной сырамятнай скуры, сабранай на ступні абораю’ (ТСБМ, т. 4, с. 293), *чаравікі* – ‘невысокі, да шчыкалаткі і крыху вышэй, скураны абутак на шнурках’ (ТСБМ, т. 5, с. 294); 3) **назвы абутку з лыка, бяросты:** *кавярзні* – ‘лыкавыя лапці з закрытымі насамі’ (ТСБМ, т. 2, с. 572), *лапаць* – ‘сялянскі абутак, плечены з лыка, бяросты ці вярвак’ (ТСБМ, т. 3, с. 21),

чуні; 4) **назвы абутку з воўны**: *валёнкі* – ‘зімовы абутак, боты, зваленыя з шэрсці’ (ТСБМ, т. 1, с. 457), *чэсанкі* – ‘мяккія і тонкія валёнкі з часанай воўны’ (ТСБМ, т. 5, с. 338).

Паводле матэрыялу для вырабу падэшвы лексічныя адзінкі можна падзяліць на наступныя групы: 1) **назвы абутку на драўлянай падэшве**: *дзеравяшка* – ‘абутак на драўлянай падэшве’ (ТСБМ, т. 2, с. 168), *сандалі* – ‘абутак з драўлянай або скураной падэшвай без абцасаў, якая прымацоўвалася да нагі раменьчыкамі. Лёгкія летнія туфлі без абцасаў, якія зашпільваюцца раменьчыкамі’ (ТСБМ, т. 5, с. 53), *саба* – ‘абутак на драўлянай падэшве або выдзеўбаны з дрэва’; 2) **назвы абутку на гумавай падэшве**: *кеды* – ‘лёгкі спартыўны абутак з прарызіненай тканіны на мяккіх рабрыстых гумавай падэшвах’ (ТСБМ, т. 2, с. 679). Вылучаецца лексема, у тлумачэнні якой толькі адна дыферэнцыяльная прыкмета: сыравіна для вытворчасці: *саба* – ‘абутак на драўлянай падэшве або выдзеўбаны з дрэва’.

Супастаўленне лексем дазволіла вылучыць такі кампанент дэфініцыі, як “фізічныя якасці абутку”. Па гэтай прыкмеце вылучаецца некалькі падгруп, у дэфініцыях якіх адлюстраваны наступныя кампаненты назвы, якія абазначаюць лёгкі абутак, і назвы, якія абазначаюць мяккі абутак: 1) **назвы лёгкага абутку**: *балеткі* – ‘лёгкі, мяккі абутак у выглядзе туфлі ў без абцасаў’ (ТСБМ, т. 1, с. 333), *басаножкі* – ‘лёгкія летнія адкрытыя туфлі’ (ТСБМ, т. 1, с. 347), *кеды*, *панталеты* – ‘лёгкі жаночы абутак у выглядзе падэшвы, якая трымаецца на пальцах нагі з дапамогай раменьчыкаў або шырокай стужкі’ (ТСБМ, т. 5, с. 590), *сандалі*, *сандалеты*, *танкетка* – ‘лёгкі жаночы абутак па такой падэшве’ (ТСБМ, т. 5, с. 472), *танкі* – ‘лёгкія туфлі без абцасаў’ (ТСБМ, т. 5, с. 475); 2) **назвы мяккага абутку**: *балеткі*, *макасіны*, *пасталы*, *чэсанкі*.

Дыферэнцыйная прыкмета назваў абутку можа суадносіцца з парой года, для якой прызначаны пэўны від абутку. У залежнасці ад гэтага вылучаюцца назвы летняга і зімовага абутку: 1) **назвы летняга абутку**: *басаножкі*, *сандалі*, *сандалеты*; 2) **назвы зімовага абутку**: *валёнкі*.

Акрамя названых прыкмет, лексемы з агульнай семай “абутак” можна дыферэнцыраваць паводле прызначэння асобе жаночага ці мужчынскага полу: 1) **назвы жаночага абутку**: *балеткі*, *барэткі*, *басаножкі*, *панталеты*, *саба*, *танкетка*; 2) **назвы мужчынскага абутку**: *гамашы*, *камашы* – ‘мужчынскія чаравікі (першапачаткова чаравікі з гумавымі ўстаўкамі па баках, без шнураўкі’ (ТСБМ, т. 2, с. 598), *батфарты*; 3) **назвы супольнага абутку**: *бахілы*, *боты*, *буцы*, *валёнкі*, *галёшы*, *дзеравяшка*, *кавярзні*, *катурны* – ‘від абутку з высокай падэшвай, які надзяваўся трагічнымі акцэрамі старажытнага грэчаскага і рыжскага тэатраў для надання фігуры велічнасці’, *кеды*, *лакёркі*, *лаці*, *макасіны*, *пантофлі*, *пасталы*,

поршні, сандалі, сандалеты, тапкі, туфлі, хадакі, чаравікі, чэсанкі, чуні, шлапакі, шлёпанцы.

У наш час некаторыя з гэтых лексем пачалі выкарыстоўвацца для намінацыі супольнага абутку. Прыкладам можа стаць такая лексічная адзінка, як *батфорты*. “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” падае дэфініцыю, у якой пазначана сема “кавалерыйскія”, што паказвае на прызначэнне абутку асобе мужчынскага полу. Але сёння, у выніку пашырэння аб’ёму лексічнага значэння, лексема *батфорты* выкарыстоўваецца для намінацыі жаночага абутку. “У 70-я гады ХХ стагоддзя батфорты, якія першапачаткова адносілі толькі да мужчынскага абутку, пачалі вырабляцца і для жанчын. Батфорты гэтага перыяду мелі вузкія халявы і высокія абцасы” [1].

Такім чынам, як вынікае з праведзенага структурна-семантычнага аналізу, назвы абутку адносяцца да канкрэтнай лексікі, для якой істотна дакладнае ўказанне на дэнатат, а гэта магчыма толькі пры адлюстраванні многіх семантычных кампанентаў у структуры дэфініцыі. У тлумачэннях значэнняў слоў дадзенай групы адлюстроўваюцца такія дыферэнцыяльныя прыкметы, як матэрыял, што паслужыў сыравінай для вытворчасці, фізічныя якасці абутку, час выкарыстання і асоба, якой гэты абутак прызначаны. Зыходзячы з гэтага, лексемы “назвы абутку” можна аднесці да групы высокага ўзроўню сістэмнасці.

Літаратура

1. Батфорты [Электронны рэсурс] // История моды. – Режим доступа: <http://wiki.wildberries.ru>. – Дата доступа: 02.05.2018.
2. Васильев, Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
3. Рагаўцоў, В. І. Актуальнае мовазнаўства : вучэб. дапам. / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 416 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; пад агул. рэд. акад. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977–1982.